

1

BEYOND LEIDSCHE RIJN DE VINEX- OPGAVE VOOR DE KUNST

For each project there is a beyond
a domain where no jury will follow
Rem Koolhaas - S,M,L,XL

Boekmansichting - Bibliotheek
Herengracht 415
1017 BP Amsterdam
Tel. 6243789

M02-266 A

Boekmanstichting - Bibliotheek
Herengracht 415
1017 BP Amsterdam
Tel. 6243739

Boekmanstichting - Bibliotheek
Herengracht 415
1017 BP Amsterdam
Tel. 6243739

BEYOND - Leidsche Rijn

De VINEX-opgave voor de kunst

For each project there is a beyond
a domain where no jury will follow
Rem Koolhaas - S,M,L,XL

1 INLEIDING

De tweede creatieve impuls

In 1995 werd het Masterplan Leidsche Rijn voltooid. Daarmee kon een van de omvangrijkste bouwopgaven in het hedendaagse Nederland van start gaan. Het Masterplan en de daar in 1997 op aansluitende Ontwikkelingsvisie voor Leidsche Rijn en de Structuurschets voor Vleuten-de Meern betekenden niet het zoveelste plan voor de zoveelste VINEX-locatie, maar een markant moment in de evolutie van de Nederlandse stedenbouw. Hier werd serieus gewerkt aan de grenzen van de vakbeoefening en werd een nieuwe afstemming gezocht tussen een oude discipline en de maatschappelijke werkelijkheid van nu. Bovendien is de bebouwing van het voormalige westelijke weidegebied een drastische nieuwe stap in de stedelijke ontwikkeling van Utrecht. Ooit werd de stad omsloten door een compacte contour, scherp afstekend tegen een tamelijk leeg ommeland, maar langzamerhand groeide de overzichtelijke vorm uit tot ruime en gefacetteerde proporties. Met Leidsche Rijn wordt Utrecht definitief een gevarieerd samengesteld 'stedelijk veld', een stad in de regio, dynamisch onderdeel van de Deltametropool Randstad Holland. In de regio treft ze andere kernen van bebouwing waarmee een nieuwe verstandhouding wordt opgebouwd. De gepolariseerde verhouding tussen het historische stadscentrum en de voorheen excentrisch gelegen dorpskernen ontwikkelt zich tot een culturele en ruimtelijke verscheidenheid binnen een en hetzelfde stedelijke verband. De recente bestuurlijke samenvoeging met de gemeente Vleuten-de Meern is voor die ontwikkeling een belangrijke opmaat, die bevestigt dat het weidse perspectief van het stedelijk veld juist nu een reële kans heeft.

Vijf jaar na de gecomprimeerde ideeën van het Masterplan is het moment aangebroken om een tweede, potentieel minstens zo betekenisvolle impuls op de bouwlocatie los te laten en te beginnen met de plannen voor de beeldende kunst in het gebied. Hoe moet hier met beeldende kunst worden omgegaan? De uitgangssituatie is boeiend en kansrijk. Om te beginnen zijn er lokale aanknopingspunten voor een programma voor de kunst: de geschiedenis van de plek, met alle cultuurhistorische realia van dien, en de drastische

verandering van het landschap door het snelle 'neer-dalen' van stedelijke bebouwing.

Maar ook is het denken over wat kunst in Leidsche Rijn zou kunnen betekenen op scherp komen te staan door bredere culturele en cultuurpolitieke ontwikkelingen. In de cultuur is onmiskenbaar een trend te signaleren naar multidisciplinariteit en een verruiming van de formele en inhoudelijke strekking van de kunst, ten koste van de klassieke autonomie van het kunstwerk. Illustratief was Documenta X, in 1997 gehouden in Kassel, waar de kunst mengde met sociale reportage, met politiek en met ruimtelijke inrichting. Architecten en fotografen schitterden hier misschien nog meer dan kunstenaars. Bracht het artistieke gezelschap dat op de manifestatie verenigd was het nog niet tot een gesprek in **unisono**, wel tekende zich het begin af van een nieuw pluralisme. Interessant genoeg lijkt dat pluralisme de postmoderne koketterie met chaos en incoherentie afgeschud te hebben, ten gunste van een hernieuwd engagement met de maakbaarheid van de maatschappelijke werkelijkheid.

In de architectuur op haar beurt is de relativering van de zelfstandige waarde van 'het ding' evenzeer een thema geworden. Niet voor niets werd op de Architectuurbiënnale van Venetië in de zomer van 2000 de esthetiek als onderwerp van belangstelling opzichtig ingewisseld voor de ethiek, hoezeer de adoptie van een dergelijke term door architecten overigens ook gewantrouwd moet worden. Het vraagstuk van de vormgeving op zichzelf wordt nu kennelijk ondergeschikt geacht aan het vraagstuk van het onderliggende programma. De cultuur van nu gaat niet over mooie dingen, maar over motieven, over ideeën en de uitwisseling daarvan en over toegankelijkheid voor het vreemde. De kunst kijkt naar de architectuur, de architectuur kijkt naar de kunst en allebei kijken zij naar de wereld om hen heen. Die wereld ligt open, meer dan ooit, zowel feitelijk als virtueel. Het cultuurbeleid volgt deze trend op de voet, door menging van belangen te bepleiten, waar voorheen deelterreinen werden geprofileerd. Op nationaal niveau heeft dat onder andere betrekking op de relatie tussen de historische erfenis en de cultuur van de toekomst. Met de uitvoering van de Nota Belvédère wordt de positie van het cultureel erfgoed op een nieuwe, meer dynamische manier afgezet ten opzichte van ruimtelijke veranderingen. Oud en nieuw worden minder gezien als afzonderlijke grootheden, dan als kwaliteiten in een

intense wisselwerking. Ook andere culturele wisselwerkingen worden momenteel door het Rijk bevorderd.

Zo is het beleid van het Ministerie van OC&W expliciet gericht op de integratie van het werk van kunstenaars en dat van architecten en planners.

Wanneer de betekenis van culturele actie belangrijker wordt gevonden dan de vorm van 'het ding' op zichzelf, ligt het ook voor de hand dat het kunstenaarsschap zich methodisch omvormt. Dat geldt voor de manier waarop individuele kunstenaars en architecten hun werk aanpakken, maar krijgt een natuurgetrouwe schaduw in het cultuurbeleid. Een duidelijke trend in de hedendaagse ruimtelijke planning is dat het ruimtelijk ontwerp minder hermetisch van bedoeling en inhoud lijkt te worden en ontvankelijk raakt voor onvoorziene signalen van buiten. Met de net verschenen Vijfde Nota over de Ruimtelijke Ordening wordt een minder log, realistischer planningsinstrumentarium dan het huidige nagestreefd, met grotere lokale variatie en meer kansen voor decentraal, particulier initiatief.

Er moet maatwerk op locatie ontstaan, onder het toezicht van hogere bestuurslagen, maar vooral van onderop gefabriceerd. De samenleving is maakbaar, nog steeds, maar klassieke **top down**-noties zijn verpulverd.

Zo is de cultuur van nu, onbetwistbaar op drift, en de kunst past zich zowel inhoudelijk als methodisch aan. Dit scenario smeedt de gesignaleerde trends om tot een strategisch plan van actie. Het plan, hoe gedifferentieerd de samenstelling ervan ook is, zet een duidelijke lijn uit: het gaat om de verkenning van de denkbare relatiepatronen tussen landschap, bouwprogramma en kunst. De activiteiten en projecten worden benoemd, compleet met een bijbehorende strategie om ideeën werkelijkheid te maken. Een eindbeeld, gefixeerd in tijd en ruimte, is daarbij niet aan de orde: dit is geen 'blauwdruk'-plan, maar een plan waarvan de precieze gedaante pas tijdens de implementatie concreet wordt. In zoverre is de boodschap van de Ontwikkelingsvisie van vier jaar geleden, waarin de elasticiteit van het plan door middel van een 'Welstandscoëfficiënt' tot het maximale werd opgerekt, goed opgevangen.

Contouren van een scenario

Om direct aan te kunnen sluiten op de intenties, kansen en (on)mogelijkheden van de Ontwikkelingsvisie, moet zo snel mogelijk op de rijdende trein gesprongen worden van al in uitvoering zijnde bouwprojecten. Dit is fundamenteel, want in dit scenario geldt de autonome problematiek van beeldende kunst als ondergeschikt aan culturele vraagstukken die op dit moment maatschappelijk een rol spelen. In het verlengde van die ambitie moet de opgave gesteld worden vanuit de volgende strategische vragen:

wat zijn de maatschappelijke ontwikkelingen die betrekking hebben op het publieke domein, meer in het bijzonder dat van Leidsche Rijn? Hoe verhouden die ontwikkelingen zich tot tendensen in de kunst? Welke accentverschuivingen in de praktijk van de beeldende kunst zijn hiervan het mogelijke gevolg? Wat zou de kunst inhoudelijk en materieel bij kunnen dragen aan het discours over de inhoud van het publieke domein?

Met deze vragen begint **BEYOND** – en deze zijn nader toe te spitsen op een drievoudige en kritische onderzoeksvraag voor de beeldende kunst:

- baseer, ten eerste, het kunstproject op een evaluatie van de karakteristiek van Leidsche Rijn als contemporain ontwikkelingsproject in de ruimtelijke orde;
- initieer, ten tweede, voor deze locatie ideeën waaruit een kritische reflectie spreekt ten aanzien van de conventies van het tegenwoordige bouwprogramma;
- thematiseer, ten derde, kwesties met betrekking tot ruimtelijke ontwikkeling en kunst die ideëel de grenzen van het plangebied overschrijden en die het in beslag nemen van ruimte betreffen: de manier waarop een ruimte praktisch gebruikt wordt, de betekenis van wonen, de betekenis van werken, de betekenis van de relatie met de natuurlijke en cultureel omgeving.

Op deze wijze komt het programma voor **BEYOND** te steunen op een boeiende verzameling van onderwerpen, te veroveren door de kunst. Aan de orde is ruimtelijk gedrag als universele menselijke activiteit, ideëel verbonden aan de vroegste en primitiefste nederzettingvormen in een oerlandschap. Aan de orde is ook ruimtelijke ontwikkeling als een specifieke culturele ingreep. In de concrete situatie van Leidsche Rijn impliceert deze basis voor alles een uiteenzetting met het wijdvertakte begrip stedelijkheid. Hou zou de betekenis van dat begrip schematisch aangeduid kunnen worden? Stedelijkheid behelst een **programma**, een arrangement van functies dat zich in een min of meer gestroomlijnde vorm heeft afgezet in de ruimte. **BEYOND** richt zich op de verkenning van de reikwijdte van een dergelijk programma. Een stedelijke samenleving bestaat los van de grond en is een samentrekking, een **melting pot** van cultuur: dat impliceert onvermijdelijk variatie in leefstijlen, zeden en gewoontes. Daarbij hoort bij voorkeur, hoezeer soms ook getracht wordt dat met planningsregie of broeierig ressentiment te doorkruisen, een samenleving die open staat voor het onverwachte, die ontmoeting en herkenning tussen mensen bevordert, die nieuwkomers accepteert en de eigen gemeenschap openstelt voor invloeden van buiten. Met deze toegevoegde specificaties kan de stad broedplaats zijn voor cultuur en sociale en economische innovatie.

Tegelijkertijd is ze, minstens even dramatisch, een sterfhuis voor voorbije cultuur.

Broedplaats – sterfhuis: tussen die twee functies manoeuvreert de stad, telkens met een wat andere balans. De stadsvorming van Leidsche Rijn voltrekt zich in een atmosfeer van hevige maatschappelijke dynamiek, waarin op het eerste gezicht meer gebroed wordt dan gestorven, een atmosfeer die even gemakkelijk en snel suburbs vormt als dat ze stadscentra disneyficeert.

Dat laatste hoort beslist eerder bij het mausoleum dan bij de kraamkamer. Met de beeldende kunst van Leidsche Rijn kan een stempel op het proces van verstedelijking van de buitenwijk worden gedrukt. Onderwerp zijn de ruimtelijke cultuur van suburbia en de zeden en gewoonten van de daar neergestreken bevolking.

BEYOND ambieert te kunnen bijdragen aan de veelzijdige identificatie van wat **stedelijkheid** inhoudt. In de uitleg daarvan is allerm minst een autonoom corpus van uitsluitend contemporaine trends in het menselijk gedrag te onderscheiden.

Het programma van wat stedelijk is wordt door de menselijke natuur mede gevormd vanuit de **conventies** van stedelijkheid, opgebouwd in millennia van stedelijke beschaving. Die conventies zijn deels van algemene aard: sinds de oudheid circuleren er archetypes van stedelijkheid, steeds weer vervoegd en aangepast aan de tijd. Zoals Rome eeuwenlang een onuitputtelijke bron was voor de typologische uitrusting van de stad, zo verging het ook andere stedelijke ideaalmodellen: de Amsterdamse grachtengordel is nog altijd een referentie en dat geldt net zo goed voor het Parijs van Haussmann of, meer recentelijk, voor Manhattan.

Stedelijkheid berust regelmatig op archetypische conventies, even vaak is ze lokaal bepaald: aan de historische morfologie van de plek is geregeld een verklaring te ontleen van hoe de stad eruit ziet en in elkaar zit. Het nieuwe Leidsche Rijn wordt, geheel in lijn met het voorgaande, gedragen door een legering van programmatische uitgangspunten en conventies. Het grootschalige bouwprogramma uit het VINEX-beleid komt terecht in de lokale morfologische werkelijkheid van een rivierstroomgebied en een ingeklemde rurale orde. Die orde blijft herkenbaar hier en daar, in verkavelingspatronen en cultuurhistorische relictten, maar wordt gedwongen zich te verenigen met de inmiddels evenzeer archetypische kwaliteiten van het Hollandse suburbia.

Is er meer mogelijk? Kan Leidsche Rijn zich bijvoorbeeld opwerken tot een waarachtige metropool, als de geesten daarvoor klaar zijn? Ja, dat is denkbaar, zij het dat de eigenschappen van die metropool niet zonder meer gelijkgesteld moeten worden met de klassieke voorbeelden uit het verre en minder verre verleden. Een metropool behelst niet noodzakelijkerwijs de congestie

van Manhattan, de chaos van Mexico Stad of de sociale catastrofe van Rio de Janeiro.

De Nederlandse metropool is in aantocht in het gebied dat we de Randstad zijn gaan noemen. Ze is gebaseerd op een sterk verstedelijkte uitgangssituatie voor infrastructuur en occupatie. Maar vooral is de metropool in dit maakbare land een magnetiserende ontwerpogave, die inhoudelijk verankerd kan worden in de variatie van landschappelijke kwaliteiten, in programmatische differentiatie, in het articuleren van bebouwingsdichtheden (van zeer hoog tot zeer laag) en in markante relaties tussen oud en nieuw. Juist deze thema's zijn in Utrecht nadrukkelijk aan de orde door de verstedelijking van Leidsche Rijn, met name in de manier waarop het oude monocentrisme verruild wordt voor een veel meer elastisch stadsconcept, dat een volwaardige plaats inruimt voor de karakteristieken van suburbia en de oude dorpskernen. Het reusachtige groene hart van Leidsche Rijn geeft de vanouds kleinschalige dorpskernen een herkenbare positie in het nieuwe stedelijk veld, een positie van authenticiteit in ontwikkeling. In Leidsche Rijn daalt een nieuw soort stedelijk landschap neer, waarin zichtassen zowel uitlopen op de Dom als op de dorpskerk van Vleuten.

BEYOND intervenueert in dit landschap van stedelijkheid, gelegen midden in de Deltametropool Randstad Holland, en stelt scherp op de ambities van de metropolitane ontwikkeling vanuit een andere invalshoek dan de bekende. Dit scenario voorziet allereerst in de fabricage van een inhoudelijk fundament, door middel van een aantal essays die landschap en programma van Leidsche Rijn inzichtelijk moeten maken. Bovendien poneert het scenario het idee van een open en transparant communicatiesysteem voor de interactie met het publiek. Dat systeem is gebaseerd op de mogelijkheden van ICT, immers een belangrijke, zij het voornamelijk virtuele, component van nieuwe stedelijkheid. Maar de hoofdmoot van het scenario bestaat uit een aantal benaderingen van het thema stedelijkheid door middel van kunstprojecten, die vooral gerelateerd zijn aan de aard van de ruimtelijke opgave en de **dynamiek** van de transformatie van het gebied. Als meest kansrijke ideeën zijn naar voren gekomen:

- Een **Action Research**-programma waarin beeldend kunstenaars de potenties van Leidsche Rijn in onderzoek nemen door middel van experiment en tijdelijke interventies;
- De **integratie** van de expertise van beeldend kunstenaars in relevante stedelijke ontwerpogaves, bijvoorbeeld met betrekking tot de inpassing van infrastructuur;
- Een serie **kunstenaarshuizen**, bij wijze van onderzoek naar de harde kern van suburbia en een van de meest

onvervreembare onderdelen van de menselijke beschaving (van primitive hut tot bungalow);

– Een **Parasites**-programma dat broedplaatsen teweeg moet brengen voor nieuwe vormen van stedelijkheid en nieuwe vormen van gemeenschap;

– De markante invulling van een serie **Witte Vlekken**, waar de kunst zich op de meest fundamentele wijze uitlaat over de factoren tijd en ruimte.

Het deelplan Terwijde, dat op dit moment tot een definitief ontwerp wordt gebracht en aanstonds gefaseerd in verkoop zal worden gebracht, wordt als aanleiding gebruikt om al deze ideeën op korte termijn uit te testen.

II BEYOND – HET FUNDAMENT

De inhoud – zes aanjaagessays

Zes deskundigen zijn uitgenodigd hun visie te geven op de grotere maatschappelijke ontwikkelingen die betrekking hebben op het publieke domein van Leidsche Rijn. Zij schrijven een essay dat kan dienen als inspiratie- of kennisbron voor het beeldende kunstprogramma in het publieke domein. De essays worden gebundeld gepubliceerd en beschikbaar gesteld aan de deelnemende kunstenaars.

De eerste twee essays gaan over de materiële en natuurlijke drager: over de morfologie en de ecologie van het landschap. Dan volgen het derde en vierde essay, die bedoeld zijn als een sociaal profiel van de samenleving ter plaatse: de geografie van het menselijk gedrag. Wat zijn het voor mensen die Leidsche Rijn gaan bevolken? Vormen zij een homogene groep met tot op grote hoogte voorspelbare gedragingen en wensen? Het derde essay behandelt een speciaal aspect van de sociale orde van Leidsche Rijn, namelijk de spanning tussen de concrete geografie van de huizenzee en het intensieve, deels virtuele netwerk waarin de bewoners dagelijks hun weg zoeken. Tot slot gaat de bundel in het vijfde en zesde essay ook over de ruimtelijke cultuur in het bijzonder. Het stedenbouwkundig ontwerp van Leidsche Rijn wordt, in het vijfde essay, geanalyseerd en geplaatst in de Nederlandse planningstraditie. In het laatste essay wordt bekeken op welke manier Leidsche Rijn het werkveld kan worden voor de kunsten, waarbij de invalshoek niet gericht is op de autonome kwaliteiten van kunst maar op de relaties die vanuit de kunst te leggen zijn met het landschap, in alle gelaagdheid van dat begrip. Deelnemende auteurs zijn Max Bruinsma, Bernard Colenbrander, Petran Kockelkoren, Paul Schnabel, Martin Reints en Cor Wagenaar.

Communicatie – een systeem voor interactie

Een van de manieren om het scenario werkelijk effectief en maatschappelijk relevant te maken, is uitgebreid stil te staan bij de overdraagbaarheid en interactiviteit ervan. De inhoud van **BEYOND** moet aan de buitenwereld bekend worden gemaakt en omgekeerd moet de buitenwereld de inhoud kunnen beïnvloeden. Om dat laatste goed te laten functioneren is de communicatiestrategie een integraal en wezenlijk onderdeel van het scenario en niet een relatief onbelangrijke toevoeging om een afgeleid probleem op te lossen. Voor dit kunstproject is uitdrukkelijk gekozen voor een open en transparante visie-ontwikkeling, met veel invloed van buitenaf. **Looping** is de werktitel voor de communicatiestructuur die overeind wordt getrokken om dat te bereiken. Deze structuur richt zich eerder op het betrekken van

individuele dan van al dan niet georganiseerde groepen, aangezien de maatschappelijke werkelijkheid meer en meer toegesneden raakt op het gefragmenteerde karakter van het collectief. Voor de uitvoering van de kunstprojecten betekent **Looping** dat een communicatie- en discussie-proces in leven wordt geroepen met een 'loop' die publiek, makers en beslissers aan elkaar verbindt. De **loop** wordt bewaakt door een communicatieredactie, gevormd door leden van het projectteam, en externe communicatie-deskundigen: Jan van Grunsven, Mariette Dölle (projectteam) / Bureau voor Tele(communicatie), Historiciteit & Mobiliteit (ontwerp) / Max Bruinsma (extern adviseur). Deze redactie richt zich vooralsnog op de realisering van vier doelstellingen:

- het ontwikkelen van een draagvlak voor **BEYOND** bij deelnemers en betrokkenen, zowel lokaal als boven-lokaal;
 - het transparant maken van de besluitvormings-procedure die leidt tot de opdrachtverstrekking aan kunstenaars/ ontwerpers en het inbouwen van de mogelijkheid voor constructieve **feedback**;
 - de realisering van een in de tijd uitgewerkt programma en een 'gebruiksaanwijzing' voor **Looping**, dat immers ook nog moet functioneren na het terugtreden van het projectteam uit de initiatieffase. Dit programma strekt zich uit over de hele looptijd van **BEYOND**;
 - de afstemming van de specifieke doelstellingen van het kunstproject op het reguliere communicatiemechanisme, verzorgd door de afdeling communicatie Leidsche Rijn, onder andere door de koppeling van **websites**.
- De redactie is het scharnier tussen alle informatiestromen die bij de uitvoering van het kunstenplan op gang komen, zowel tussen de planorganisatie en het publiek als tussen de actieve deelnemers aan het **discours** over de kunst van Leidsche Rijn. Als intens communicatiemedium tussen burgers, overheid en makers van kunst ambieert **Looping** een instrument te zijn van de democratie.
- Een Plan van Aanpak voor het communicatieplan is inmiddels gereed. **Looping** wordt functioneel ingeleid door een plan met activiteiten voor 2001-2002, met zorg afgestemd op het reguliere communicatieprogramma dat voor de stadsontwikkeling van Leidsche Rijn op gang is gebracht. De voornaamste specifieke aspecten van de **looping**-strategie worden in dezelfde periode beproefd in de planlocatie Terwijde.

III BEYOND - KUNSTPROJECTEN

De kunstprojecten van **BEYOND** staan niet op zichzelf, maar zijn wezenlijk verbonden met het gelaagde inhoudelijk fundament en de **Looping**, allebei in het voorafgaande geschetst. Op die manier zijn ze ook wezenlijk verbonden met de harde en minder harde feiten van de locatie en het zich daar vestigende leven. De kunst van **BEYOND** wortelt in de materie (bodem, landschap, archeologie), zoekt de aansluiting bij oude en nieuwe cultuur, om zich vervolgens mee te laten slepen met de onverbidde tijd. **Action Research** is te beschouwen als de ouverture: met een reeks van losse kunstacties wordt het nieuwe territorium gemarkeerd en gestructureerd met kleur en vorm. Daarna volgt de verovering van bodem, oppervlak en luchtruim: de verkenning van diepte, hoogte, lengte en breedte. De tweede categorie, na het **Action Research**-programma, betreft kunst in stedelijke ontwerpogaves. Het gaat hier heel precies om de verweving van ambities: om de integratie van artistieke intelligentie in met name het civieltechnische ontwerp. De kunstenaarshuizen, de volgende categorie van projecten, definiëren een fundamentele visie op de fundamentele menselijke activiteit van het wonen. In de vierde categorie, de **Parasites**, wordt een vrije opgave geponeerd: de verkenning van denkbare occupatievormen in een gebied dat nog niet volledig in beslag is genomen door een nieuw pakket van functies. **Witte Vlekken** tot slot definieert de verovering van de dimensie tijd: kunstprojecten die gelokaliseerd zijn op lege plekken in het evoluerende landschap en die deels weer zullen verdwijnen wanneer ze door de tentakels van de markt worden ingehaald. De selectie van kunstenaars is een zaak die ter hand wordt genomen na de afsluiting van dit scenario. Vandaar dat de referenties – bijeen gezocht met een pluralistische blik en door de generaties heen – in dit geval alleen dienen om de strekking van de omschreven categorieën te verduidelijken, zodanig dat een eerste impressie kan ontstaan van waar **BEYOND** over gaat. Kunstenaars maakten zich in het nabije verleden al vertrouwd met de denkwijze die aan dit scenario ten grondslag ligt. Toch zal het beeld dat opgeroepen wordt door de referenties vast en zeker bij de uitvoering van dit kunstplan ingehaald worden door nieuwe, nog onbekende feiten uit de evolutie van de artistieke productie.

A Action Research

Met een serie 'Action Research'-projecten moet de kunst op de korte termijn op de kaart van Leidsche Rijn terechtkomen, in de vorm van een goed georkestreerd plan van actie, waarbij de nieuwe communicatiestructuur

ten volle bijdraagt aan een maximaal bereik. **Action Research** gaat over de veelkleurigheid van de kunst zelf. Direct inhakend op de actualiteit van de beeldende kunst en de uitdaging van een concrete bouwlocatie kan een **Action Research**-project acuut ontwikkeld en gelanceerd worden. De projecten maken het mogelijk om vanaf het begin de aandacht van het publiek te trekken voor de ambities van **BEYOND**. Een kleine keten van plannen in deze categorie is genoeg om een markante voorbode te zijn van wat nog volgt. De kunst zal hier geregeld terreinen in beslag nemen, vooruitlopend op de komst van de nieuwe stad: de gebruikelijke procedurele volgorde van stedenbouw en kunsttoepassing wordt hier opzettelijk omgedraaid. Zo zijn de manieren van **BEYOND**. In beginsel is geheel Leidsche Rijn zoekgebied voor **Action Research**.

Referenties:

- a.1. Dennis Adams, Stadium (stoelen uit Galgenwaard Stadium) voor Leidsche Rijn, 2000
- a.2. N 55, Land ('heuvelproject') voor Leidsche Rijn, 1999
- a.3. Jeanne van Heeswijk, Valley Vibes project, Londen, 1998
- a.4. Phantombüro, Hafensbad, Frankfurt, 1996
- a.5. Otto Berchem, The Green Room in de Rijksacademie, Amsterdam, 1997
- a.6. Ines den Rooijen, 100% Gratis, Maastricht, 1999
- a.7. Jens Haaning, Sweatshop in de Vleeshal, Middelburg 1997 (?)
- a.8. Christian Jankowski, Schämkasten in De Appel, Amsterdam 2000
- a.9. Matthijs de Bruijne, Lissabon project, 2000
- a.10. Lonnie van Brummelen en Quirijn Kuchlein, project voor Artoteek Oost, Amsterdam, [datum ?]
- a.11. Harmen de Hoop, Garderobe (diverse locaties), 1994
- a.12. André van Bergen, project met douche, Amsterdam 1998
- a.13. David Hammons, Bliz-aard Ball Sale, New York 1993

B Kunst in stedelijke ontwerpogaves

Bij het wegvallen van automatisch door iedereen omarmde codes met betrekking tot de vorm van de stedelijke ruimte, biedt een multidisciplinaire manier van werken meer dan ooit kansen op het oplossen van gecompliceerde ontwerpproblemen. Goede ideeën voor het invullen van een lege openbare ruimte, voor een straatinrichting, voor de vormgeving van een spoortracé hebben immers niet vanzelfsprekend een herkomst in de civiele techniek. Sommige ontwerpogaves zijn uitnemend geschikt voor het toelaten van een frisse blik op een oud probleem. Kunstenaars kunnen dan een welkome bijdrage leveren. In Terwijde wordt bijvoorbeeld onderzocht in hoeverre vanuit de kunst nieuw licht geworpen kan worden op de manier waarop de onderdoorgangen in de spoordijk moeten functioneren. Zo wordt een culturele dimensie toegevoegd aan

vraagstukken die meestal als een exclusief functionele en technische kwestie worden opgevat. Behalve aan de spoorzone is voor deze geïntegreerde kunsttoepassing te denken aan locaties als het A2-wegtracé en het zogenaamde 'waterkruis' in het Amsterdam-Rijnkanaal ter hoogte van Park Voorn. In dat laatste geval overschrijdt **BEYOND** net het plangebied Leidsche Rijn: de brug naar de oude stad wordt gemaakt.

Referenties:

- b.1. Ton Venhoeven en Aernout Mik, Jan Schaeferbrug, Amsterdam 1997
- b.2. Ton Venhoeven en Arno van der Mark, De Reeshof, Tilburg ca. 2000
- b.3. Luc Deleu, voorstel voor T.G.V. Station Europa, Brussel 1986-1989
- b.4. John Körmeling, Op een Schaal, voorstel voor de A2, Amsterdam 1988
- b.5. Berend Strik en One architecture, uitbreidingsplan bij Salzburg en bierpaviljoen, 1996
- b.6. Remy Zaugg, twee bruggen en boulevard in Sonsbeek, Arnhem 1993
- b.7. Jan van Grunsven en Arno van der Mark, 301 STEPS (DAYLIGHT/TUNGSTEN), Den Haag 1998

C Kunstenaarshuizen

In de stedelijke architectuur mengen de nieuwste verschijningsvormen van de cultuur met de oudste conventies en archetypes. Het stadshuis is tegelijk drager van onvervreemd bare eigenschappen en proefstation van nieuwe vindingen op het gebied van de wooncultuur. Suburbia biedt voor beide extremen op zichzelf een goede voedingsbodem. Steeds gaat het hier fundamenteel om het ontwerp van de habitat, de moeder van alle architectuuropgaves. Anderzijds klinkt onvermijdelijk de waan van de dag door in de wervende manier waarop de projectontwikkelaar zijn kavels aan de man tracht te brengen en in de smaak die de bewoner in zijn particuliere paradijsje tentoonspreidt. In het woonhuis in suburbia vindt men de hele breedte van wat architectuur kan voorstellen, van verheven tot vulgair. Behalve door de definitie van het collectieve domein, wordt de kwaliteit van VINEX-locaties in de eerste plaats bepaald door wat de markt besluit over het huis. Het is de vraag of dat het juiste uitgangspunt biedt om te komen tot een kritische reflectie op wat het huis ooit geweest is, wat het kan zijn en wat het zou kunnen worden. Hieruit is een toegevoegde ontwerppoging af te leiden voor de VINEX-locatie Leidsche Rijn. Voor de uitwerking van deze ontwerppoging wordt een aantal kavels gereserveerd in het plangebied. Voor deze kavels worden woonhuisopdrachten verstrekt aan beeldend kunstenaars van wie produktieve inzichten verwacht kunnen worden over bouwen en wonen. **BEYOND**, gecamoufleerd als een alternatieve ontwikkelaar, bemiddelt voor deze maatwerkhuisen tussen potentiële ontwerpers en potentiële afnemers. Bemiddelen moet in

dit geval worden opgevat in de zeer actieve betekenis van het woord. Voor de kunstenaarshuizen is in feite het hele nog te bebouwen deel van Leidsche Rijn zoekgebied.

Referenties:

- c.1. John Körmeling, starthuis bij roeibaan, Slochteren 1992
- c.2. Pjotr Müller, De Tuin, Museum De Pont, Tilburg 1994
- c.3. Atelier van Lieshout, woonhuis en galerie Fons Welters, Amsterdam 1993
- c.4. Jan van de Pavert, Huis, ca. 1990-1995
- c.5. Jorge Pardo, huis Pardo, Los Angeles 1998
- c.6. Observatorium (André Dekker c.s.), Dwelling for Seclusion, New York 1997
- c.7. Gerrit Rietveld, Rietveld-Schröderhuis, Utrecht 1924
- c.8. Thomas Schütte, Haus 4 (maquette), 1986
- c.9. Jan van Grunsven, Architectuurmodel no. 2b, Floriade 1992, Zoetermeer 1992
- c.10. Park & Schie 2.0, Autarkisch Huis (in ontwikkeling), [datum ?]
- c.11. Winy Maas en Arno van der Mark, woonhuis Borneo-eiland, Amsterdam 2000
- c.12. Christian Rapp, woonhuis Santen / woonhuis De Vroom, Borneo-eiland, Amsterdam 2000

D Parasites

'Parasites' - de term is een verzamelaanduiding voor experimentele lichte stedenbouw - staat voor woon- of werkruimtes die een minimum aan voorzieningen nodig hebben, verplaatsbaar zijn en als medium kunnen dienen voor de verkenning van nieuwe occupatievormen in een onbewoond, of althans nog niet verstedelijkt, gebied. Voor dit project engageert **BEYOND** zich letterlijk met de fysieke en sociale problemen die een nieuwe gemeenschap in een nieuw betrokken gebied tegenkomt. **Parasites** gaat over pionieren, over het verkennen in vorm en functie van wat onder het begrip stad verstaan kan worden, met kunstenaars in de rol van verspieder. Zij bemoeien zich met wat ze aantreffen, zij veranderen, zij bouwen zelfs, zij testen hun eigen resistentie - en uiteindelijk wijken ze weer, of niet. De resultaten van hun inbreng moeten op voorhand niet worden gefixeerd in programma of vorm: er wordt niet bedoeld een verzameling van excentrieke paviljoens te veroorzaken. Wel wordt bedoeld een podium aan te bieden voor het ongevraagde, voortgebracht vanuit 'het leven zelf', maar zich uitdrukkend in het vocabulaire van de kunst. Dat maakt het **parasites**-project nog niet automatisch tot een chaos. Nieuwe vormen van stedelijkheid hebben in onze tijd weliswaar stevast een hyper-individualistische achtergrond, maar ze kunnen bijtijds worden herkend en afgestemd op andere verschijnselen en artefacten in de ruimte. Vandaar dat de wording van de **Parasites** begeleid zou moeten worden door een programmeur of een redactie, om maatwerk te veroorzaken in een complex, onvermijdelijk gefragmenteerd artistiek programma. Met name op

plekken die als het ware in de wacht zijn gezet, in afwachting van later neerdalend programma, is gelegenheid voor **Parasites**. Daarbij is onder andere te denken aan de vooralsnog onbebouwde zones nabij het spoor en aan het talud terzijde van Veldhuizen.

Referenties:

- d.1. Atelier van Lieshout, AVL-Ville, Rotterdam ca. 2000
- d.2. Krijn Giezen, Broei in Polderpark Cronesteijn, Leiden 1994
- d.3. Robert Jasper Grootveld, drijvend eiland, Amsterdam [datum ?]
- d.4. Alicia Framis, Loneliness in the City, o.a. Dordrecht, Barcelona, Mönchengladbach, Zürich 1999-2000
- d.5. Karen Lancel, Agoraphobia, diverse locaties, Amsterdam 1999-2001
- d.6. Constant, Nieuw Babylon, 1959-1974
- d.7. John Körmeling, paviljoen op trafohuis/rioolgemaal Markendaalse Weg, Breda 1988
- d.8. Hans Venhuizen, Amfibisch Wonen, 2000

E Witte Vlekken

De groei van een stad is steeds uit te drukken in min of meer organische patronen, die laten zien hoe vanuit een bepaald morfologisch uitgangspunt bebouwing wordt toegevoegd in een gestadige, doorgaans sprongsgewijze, fasering. Leidsche Rijn is daarop geen uitzondering, maar heeft gemeen met bijna alle uitbreidingsplannen uit de moderne tijd dat de snelheid van groei zodanig versneld is dat feitelijk gesproken moet worden van een stadsuitbreiding in een enkelvoudige beweging naar buiten. Toch is zelfs in dit strak gedresseerde proces een tijdbalk te onderscheiden. Op de ene plek wordt nu al gebouwd, elders pas over enige tijd en in nog weer andere zones gaan de palen pas de grond in wanneer de investeringsdruk op den duur groot genoeg is geworden. Een gefaseerde bouw impliceert daarmee de aanwezigheid van diffuse vlekken waar nu nog niets is maar over enige tijd wel iets verwacht wordt. Het is hier dat de kunst neerstrijkt voor zo lang het kan: de kunst neemt de plek in beslag met een gerichte ingreep, expliciet met de bedoeling van een tijdelijke investering in het verkennen van de ruimtelijke mogelijkheden, om weer te verdwijnen zodra het moment van architectuur daar is. De **Witte Vlekken** worden gebruikt voor kunst die, zo concreet als maar mogelijk is, geënt is op de factoren **tijd** en **plaats**. Dat heeft ook betrekking op plaatsen die zich onthecht lijken te hebben aan het regime van de kalender: bijvoorbeeld op onaanraakbare cultuurhistorische kernen in het landschap, waarvan de niet altijd evidente status door de kunst kan worden geopenbaard. Samen vormen de **Witte Vlekken** een betekenisvolle puntenreeks op de kaart, ieder punt met een eigen tijdruimtelijk belang. Waar de **Parasites** juist op plekken terecht komen die de officiële cultuur links laat liggen, engageren de **witte vlekken** zich met hun context. Vijftien plekken kunnen al op de kaart worden aangegeven, de overige dertig zullen volgen.

Referenties:

- e.1. Tobias Rehberger, Offenes Bad und Mobile Bar, Skulptur, Münster 1997
- e.2. Jan van Grunsven, voorstel voor beeldende kunst, Velzerbroek 1992
- e.3. Krijn Giezen, witte vlek in uitbreidingsplan stadspolders, Dordrecht 1983
- e.4. Job Koelewijn, mobiele bioscoop, o.a. Ooststellingwerf 1999
- e.5. Herman de Vries, sanctuarium, Skulptur, Münster 1997
- e.6. Gelatin, Weltwunder Expo 2000, Hannover 2000
- e.7. Fischli und Weiss, Garten, Skulptur, Münster 1997
- e.8. Leo Schatzl, Tabuzone, Münzbach [datum ?]

V FINANCIËLE EN INSTITUTIONELE ONDERBOUWING voorstel

organisatorische basis: stichting en intendant

De implementatie van **BEYOND** vergt een compacte en slagvaardige organisatie, met korte lijnen naar het openbaar bestuur. Een stichting biedt hiervoor de geschikte juridische vorm. In opdracht van het Utrechtse gemeentebestuur en mogelijke andere financiers kan een stichting belast worden met de uitwerking en uitvoering van het scenario en de organisatie van de communicatie daarover. De stichting **BEYOND** kan worden opgericht voor een periode van vijftien jaar. Als doelstelling is aan te houden: 'Het stimuleren van een lokaal, nationaal en internationaal wervend en stedelijk cultuurklimaat in Leidsche Rijn, waarbij de aandacht in het bijzonder uitgaat naar beeldende kunst-projecten die worden ingepast in de ruimtelijke planontwikkeling en de interactie daarover met burgers en belangstellenden'.

De stichting doet daarvoor een beroep op de volgende middelen:

- Het (doen) verrichten van onderzoek naar de landschapsontwikkeling, de bewoningsgeschiedenis en de sociale, ecologische en maatschappelijke ontwikkelingen in en rond Leidsche Rijn en het publiceren daarover.
- Het formuleren van beeldende kunst-opdrachten in Leidsche Rijn, passend binnen de ambities van dit scenario.
- Het organiseren van het maatschappelijk debat en de interactie met betrokken burgers over de beeldende kunst.
- Het (doen) organiseren van activiteiten in Leidsche Rijn die een stedelijke variatie, differentiatie, cultuurontwikkeling en de stedelijke broedplaatsfunctie van de stadsrand bevorderen.
- Het verstrekken van beeldende kunst-opdrachten aan beeldend kunstenaars en andere ontwerpers en het zorgdragen voor een passende begeleiding van deze opdrachten, in samenhang met de ruimtelijke ontwikkeling en het beheer van de (openbare) ruimte.
- Het verzorgen van de communicatie over de uitwerking en uitvoering van het scenario voor de beeldende kunst. De stichting werkt bij de uitvoering van haar doelstellingen en werkzaamheden samen met de betrokken gemeentelijke diensten en het particulier initiatief dat zich aandient op het terrein van kunst en cultuur in Leidsche Rijn. Het leggen van dwarsverbanden met instellingen op het gebied van onderwijs en met de bestaande kunstinstellingen in de stad ligt voor de hand. Juist door de prominente betekenis van het ingestelde

communicatiemechanisme kan het kunstenplan in de loop van de uitvoering evolueren tot een strategische orde, die bijvoorbeeld aanmerkelijk meer bestendige en klassieke kunstvormen kan opnemen dan nog voorzien is in dit scenario. **BEYOND** is opzettelijk elastisch en wordt daarom voltooid in de tijd. Ergens in die tijd ontvouwt zich een eindbeeld, dat op zijn beurt dan weer opgenomen en vervormd wordt.

Het gezicht van **BEYOND** is de door het bestuur van de stichting aan te stellen intendant voor de beeldende kunst van Leidsche Rijn, die met grote persoonlijke betrokkenheid en inspiratie de uitwerking en uitvoering van het scenario ter hand neemt. Tot en met het aantreden van de intendant blijft het projectteam, dat verantwoordelijk is voor de inhoud en samenstelling van dit scenario, actief, om de overgang van plan naar praktijk zo soepel mogelijk te laten verlopen. Na een bondige overgangperiode tussen team en intendant houdt de eerste partij het definitief voor gezien. Bij de uitvoering van het plan wordt terdege gestreefd naar lokaal draagvlak, wat ook aansluiting inhoudt bij het Utrechtse kunstcircuit. De elastische en transparante definitie van vorm en programma van het nieuwe stedelijk veld vergt echter ook in de kunsttoepassing een bovenlokaal perspectief, geopend naar de buitenwereld. Door de organisatie van open en besloten prijsvragen voor de ontwikkeling van kunst-concepten zou de intendant het kunstenaars-engagement met Leidsche Rijn kunnen bevorderen.

Geld

De exploitatieopzet voor **BEYOND** belooft een periode van vijftien jaar en volgt daarmee het referentiekader dat geldt voor de in Leidsche Rijn in te stellen voorzieningen en het algemene kader voor de grondexploitatie ter plaatse. Op het moment dat de stichting haar activiteiten beëindigt, bepaalt de gemeente Utrecht op welke wijze de exploitatie van dit kunstproject voort wordt gezet. Van de in het scenario opgenomen initiatieven en projecten is een deel reeds in het voortraject gefinancierd: dit geldt met name voor de voorbereidende aanjaagessays, een van de onderdelen van het hiervoor omschreven 'fundament'. Bovendien is niet voor alle categorieën van de kunstprojecten een toegevoegd budget noodzakelijk: dit geldt specifiek voor de kunst in stedelijke ontwerpogaves. De gedachte hier is dat de integratie van beeldende kunstenaars in reguliere civieltechnische opgaves bij voorkeur uit reguliere budgetten voor bijvoorbeeld de inrichting van de openbare ruimte dient te worden gefinancierd.

Aldus resteren kosten voor de overige kunstprojecten, voor het communicatiesysteem **Looping**, alsmede voor de intendant en de procesbegeleiding.

Het plan voor **BEYOND** is een vorm van culturele projectontwikkeling. Het plan scheidt toegevoegde waarde, door strategische en dynamische investeringen, procesmatig zoveel mogelijk geïntegreerd in de reguliere ruimtelijke ontwikkeling. De revenuen van die toegevoegde waarde vloeien weer terug naar de kunst en cultuur van Leidsche Rijn. Zo wordt, zoals dat heet, met werk werk gemaakt: per saldo is meer budget beschikbaar dan bij traditionele opdrachtverlening het geval was geweest.

Bernard Colenbrander,

januari 2001.

BEYOND - Leidsche Rijn, de VINEX-opgave voor de kunst is geschreven als resultaat van de werkzaamheden van het projectteam BEYOND.

Projectteam BEYOND

Peter Kuenzli (voorzitter)

Jan van Grunsven, beeldend kunstenaar

Bernard Colenbrander, architectuurhistoricus

Mariette Dölle, coördinator kunstopdrachten afd. Culturele Zaken gemeente Utrecht

Tom van Gestel, projectcoördinator SKOR (Stichting Kunst en Openbare Ruimte), Amsterdam

Govert Grosfeld, projectcoördinator SKOR (Stichting Kunst en Openbare Ruimte), Amsterdam

Het Scenario BEYOND - Leidsche Rijn, de VINEX-opgave voor de kunst is een initiatief van afdeling Culturele Zaken, DMO gemeente Utrecht met ondersteuning van SKOR (Stichting Kunst en Openbare Ruimte), Elise Mathilde Fonds, K.F. Hein Fonds, en met medewerking van Projectbureau Leidsche Rijn.

BEYOND
p/a afd. Culturele Zaken, DMO gemeente Utrecht
Postbus 2158
3500 GD Utrecht